

Aradi Flórián Imre¹

Rendszerváltás a polgári hírszerzésnél

Regime Change in the Civilian Intelligence

A III/I. átalakulása az 1980-as évek második felében követte a magyar társadalmi változásokat. Az új hírszerzés megtervezése 1988 végén kezdődött. A rendszerváltás után új, a demokratikus viszonyokhoz igazodó, kezdeményező hírszerző szolgálat alakult. A feladatok, irányok követték az új külpolitikai, külgazdasági orientációt, nagyarányú szerkezeti és személyügyi változás történt. Az új polgári hírszerzés támogatást nyújtott a kormánynak, elnyerte a politikai vezetés bizalmát, aktív tagja lett az új magyar állami intézményrendszernek, majd a nemzetközi hírszerző közösségnek.

Kulcsszavak: hírszerzés, rendszerváltás, irányok, bizalom, közösség

Transformation of the III/I in the second half of the 1980s followed the Hungarian social changes. Shaping of a new intelligence service started at the end of 1988. After the regime change a new, inventive service, adjusted to the democratic environment, was set up. Tasks, directions followed the new foreign political and economic orientation, structural and personnel changes of large volume occurred. The new civilian intelligence service provided support to the government, gained confidence from the political leadership, became an active member of the new Hungarian state institution system and the international intelligence community.

Keywords: intelligence, regime change, orientation, trust, community

A BM III/I-es Csoportfőnökség tevékenységének jellemzői az 1980-as években

Az Információs Hivatal 1990. március 1-jei megalakulásával teremtődött meg a lehetősége hazánkban a jogállami követelményeknek megfelelő hírszerző szolgálat létrehozásának. Az új szervezet akkor még kényszerűen személyi állományában, technikai

¹ Dr. univ. Aradi Flórián Imre, biztonságpolitikai szakértő.

eszközeiben, alapvető infrastruktúrájában, és egyéb műveleti erőiben és eszközeiben a döntő részben korábbi külföldi hírszerzésre, a Belügyminisztérium III/I. Csoportfőnökségére támaszkodott. Alapvető változás következett be azonban a működési módszerekben, az új, az ország nemzeti érdekeit szolgáló irányok kijelölésében, az államigazgatásban elfoglalt helyében és a parlamenti ellenőrzés formájában is. Jogi értelemben a megalakuló Információs Hivatal (a továbbiakban: IH) nem volt utódja az egykori BM szervnek, hanem demokratikus elkötelezettségű új szervezetként kezdte meg tevékenységét. A hírszerző szolgálat átállítása az új körülményekre, az elején tapasztalható kisebb-nagyobb bizonytalanságok és zökkenők ellenére viszonylag problémamentesen sikerült.

A hírszerzés intézményrendszere, feladatai és irányítása a nyolcvanas évek elejéig-közepéig szinte teljesen megegyezett a többi állambiztonsági szervével. A nyolcvanas évtizedben a szervezeti felépítés III/I. Csoportfőnökségen is a Varsói Szerződéshez való tartozást tükrözte vissza. Az 1980-ban végrehajtott átszervezés után a szervezeti keretek, minimális „finomhangolástól” eltekintve gyakorlatilag a rendszerváltásig érintetlenek maradtak. Kiemelt helye és szerepe volt a III/I-1. Amerikai Osztálynak, továbbá az NSZK elleni politikai, gazdasági hírszerzéssel, a Vatikánnal, a nemzetközi egyházi szervezetekkel² és a NATO-val foglalkozó III/I-3. Osztály bírt nagyobb jelentőséggel. A nyolcvanas évekre a tudományos-műszaki és a gazdasági, gazdaságpolitikai hírszerzéssel foglalkozó III/I-5. Osztály szerepe is nőtt.³

A NATO központja elleni munka végzése, amelyet szovjet követelésre kellett felvenni a célok közé, kezdettől fogva vita tárgyát képezte a felettes belügyminisztériumi BM szervekkel. A csoportfőnökség vezetésének többsége szerint olyan kis szervezet számára, mint a magyar polgári hírszerzés, a NATO-t célobjektumként kijelölni nem reális feladat. Hasonló módon kitértek anyagi okokra hivatkozva a harmadik világgal foglalkozó III/I-11. Osztály feladatainak a szovjet érdekek szerinti kibővítése elől is. „Ez a sok szempontból pragmatikus formálódás ugyanakkor nem feledtetheti azt a tényt, hogy a titkosszolgálatok mindenkor helyzetéből adódóan a hírszerzés működési kereteit alapvetően a politikai vezetés, az állam-szocialista diktatúra igényei szabták meg.”⁴

Magyarország külpolitikájában végbemenő fokozatos változások azonban eltérő feladatrendszert igényeltek. A nyolcvanas évek elejétől egyre inkább az akkori kormányzó párton, a Magyar Szocialista Munkáspárton belüli véleménykülönbségek is óhatatlanul befolyásolták a célok hierarchiáját, illetve a feladatok végrehajtásához megválasztott eszközöket és módszereket. Bár a (kül)politika fordulatai nyomán a nyolcvanas évek közepéig, végéig nem változott a lényegesen a hírszerzés célországainak köre, tevékenysége egyre inkább a nem hagyományos „területek” felé (például gazdasági hírszerzés, műszaki, tudományos információszerzés, terrorizmus) folytatott információszerző munkával bővült ki.⁵

Megállapítható, hogy az IH megalakulása előtt működött BM III/I. Csoportfőnökség helyzeténél fogva nem járulhatott hozzá tevőlegesen a rendszerváltás folyamatához,

² TÓTH 2011.

³ TÓTH 2011.

⁴ TÓTH 2011.

⁵ KENDE 2004, 58.

azonban a Belügyminisztérium egykori III. Főcsoportfőnöksége többi szervéhez képest hamarabb vált számára világossá a magyar érdekek erőteljesebb képviselésének szükségessége. Ez a felismerés már a nyolcvanas évek elejétől fokozatosan kezdett teret nyerni a hírszerző csoportfőnökség akkori vezetésének gondolkodásában és cselekvésében is. Az egykori III. Főcsoportfőnökség valamennyi csoportfőnökségén jelenlévő szovjet tanácsadók részére a hírszerzésnél már nem adták át automatikusan információkat. A Magyarország érdekeit közvetlenül érintő értesülések megmaradtak a hazai párt- és állami vezetés közvetlen tájékoztatására. Az persze nem ismert, hogy a dokumentumok címzettjei köréből történt-e kiszivárogtatás az akkori „nagy szövetségesnek”. A tanácsadók műveleti ügyekbe csak engedéllyel kaphattak betekintést. 1985-től kizárólag a csoportfőnökség osztály- és ennél magasabb beosztású vezetői adhattak tájékoztatást a szovjet tanácsadóknak, míg korábban ők közvetlenül is megkereshették az egyes munkatársakat.⁶ A tudományos-technikai területen megszerzett, a magyar gazdaság által is hasznosítható ismereteket sem automatikusan adták át. Az akkori személyi állomány meghatározó többségének körében kedvező fogadtatásra találtak a jelzett intézkedések, mert a mindennapi munkában a szovjet tanácsadókról szerzett tapasztalatok alapvetően kedvezőtlenek voltak. A magyar hírszerzést és munkatársait alárendeltként kezelő, parancsolgató stílusuk kevesek szimpátiáját nyerte el.

Az alapvetően negatív megítéléshez hozzájárult, hogy rendkívül népszerűtlenek voltak az egykori Szovjetunióban megtartott féléves, egyéves szakmai továbbképzések is. A részvételre kötelezettekben nem hagyott jó benyomást, néhány érdekesebb szakmai előadást kivéve, a bánásmód, a tanfolyamon oktatott tantárgyak ideológiailag meghatározott, a valóság tényeit figyelmen kívül hagyó tematikája sem. A tanfolyam miatti hosszabb távollét pedig sokaknál családi problémát is előidézett. Különösen egy-egy nyugat-európai külszolgálat után tűnt még nagyobbak a kontraszt a „reálisan létező szocializmus” és a polgári demokráciák között. Az állomány körében ezért, különösen a nyolcvanas években, egyre inkább növekedett a moszkvai továbbképzésekre történő kiutazás előli különböző indokkal történő kitérés.

A Varsói Szerződés többi szolgálatával az együttműködést ekkor már, miként a többi magyar állambiztonsági szerv esetében is, erősen befolyásolta az együttműködő országok társadalmi, politikai viszonyai közötti egyre inkább növekvő különbség.⁷ A BM III/I. Csoportfőnökség 1987-ben a szovjet állambiztonsági szerv, a KGB sürgetése ellenére sem kötelezte el magát az úgynevezett „baráti országok” állambiztonsági szerveivel folytatandó szorosabb együttműködés mellett.

A rendszerváltást megelőző lépések a hírszerzésnél

1989-ben pedig sor került a szovjet tanácsadók visszatelepítésére a budapesti nagykövetségük épületébe. A csoportfőnökség akkor kinevezett új vezetése elzárkózott a lejáró együttműködési megállapodás megújításától a szovjet partnerrel,

⁶ ÁBTL 1.11.1. 47. d. Emlékeztető a BM III/III. csoportfőnökség 1989. május 2-i parancsnoki értekezletéről.

⁷ ÁBTL 1.11.1. 47. d.

a demokratikus választások utáni újonnan választott kormány felhatalmazásától téve függővé a további kapcsolatok formáját és tartalmát.⁸ 1989 októberében a hírszerzés vezetése véleményezte a szovjet féllel kötendő állambiztonsági együttműködési megállapodás tervezetét. A tervezett egyezményről megállapították, hogy sem formáját, sem tartalmát tekintve nem felelt meg a magyar fél érdekeinek. Nem tükrözte a Magyarországon végbement politikai, állami, társadalmi, intézményi változásokat és nem vette figyelembe a közeljövőben várható hasonló jellegű folyamatokat. (Többpártrendszerű politikai struktúra, koalíciós kormány, az állami szervek társadalmi ellenőrzöttsége.⁹) Alapvetően kétoldalú, a szerződő felek kormányainak egyeztetett külpolitikai, külgazdasági és biztonságpolitikai érdekeivel összhangban álló megállapodás megkötését javasolták. A jövőbeni együttműködést a célok, és „irányok” egyeztetésével, és a kölcsönös és egyenrangú információcsere alapján látták elképzelhetőnek, valamint hangsúlyozták a nemzeti szuverenitást és az ország nemzetközi presztízsének fontosságát is.¹⁰ 1989 decemberében a csoportfőnökség vezetése ismételten úgy foglalt állást, hogy bármiféle egyezmény megkötése „a politikai, államapparátusi, belügyi-szakszolgálati struktúrában történő változásokat megelőzőve időszerűtlen és indokolatlan”.¹¹

Az 1989-es romániai események hatása III/I. Csoportfőnökség munkájára

A nyolcvanas évek közepétől egyre inkább teret nyerő új szakmai felfogás számára az első komoly próbatételt az 1980-as évek végén lezajlott romániai események jelentették. A Ceaușescu-rendszer a nemzetiségek elnyomásával, az erdélyi magyarok lakta településeken végrehajtott és tervezett célzott falurombolással óriási felháborodást váltott ki Európában, de főként érintettsége miatt, Magyarországon. A két ország között kialakult konfliktust a két pártvezetés 1988. augusztus 28-i aradi személyes találkozója tovább éllezte. A magyar tárgyalófél felkészítése – részben a kellő számú és mélységű hírszerző információ hiánya miatt is – nem történt meg megfelelően, így a kudarc magyar részről még inkább érzékelhető volt. Egyre világosabbá vált, hogy a magyar politika nem térhet ki a „proletár internacionalizmus” ürügyén a trianoni békediktátum következtében a szomszédos országokban rekedt magyar kisebbségek érdekeinek képviselője – és ennek hírszerzési következményei – elől. Mivel a román politikára a nemzeti kisebbségek ügyében nem sikerült semmilyen befolyást gyakorolni, ezért megnőtt az úti okmány és engedély nélkül Magyarországra érkező romániai magyar menekültek száma, akik száma 1989 márciusában már több mint 20 ezer főt tett ki.¹² Magyarországnak ezután nem maradt más választása, mint 1989. március 14-én

⁸ A III/I. Csoportfőnökség észrevételei a szovjet–magyar állambiztonsági egyezmény tervezetről, 1989. október BM III/I. Csoportfőnökség. In KRAHULCSÁN 2007.

⁹ KRAHULCSÁN 2007.

¹⁰ KRAHULCSÁN 2007.

¹¹ JOBST 2010.

¹² BOTTONI 2013, 109.

csatlakozni az 1951-es genfi menekültügyi egyezményhez, amelyet augusztus 30-án az 1989. évi 15. számú törvényerejű rendelettel hirdettek ki. A magyar állambiztonsági szerveknek ennek következményeként addig korábban nem tapasztalt szakmai kihívással kellett szembesülniük. Meg kellett próbálni a tömegeből a Magyarország biztonságára veszélyt jelentő személyeket kiszűrni, valamint lehetőség szerint a határon túli magyarok részére a segítségnyújtásban közreműködni.¹³

Az új, demokratikus alapú hírszerzési koncepció kialakítása

Az 1980-as évek végére ezért a hírszerzés vezetésében egyre inkább megérett a felismerés, hogy a szocialista rendszer sem politikai, sem gazdasági szempontból nem tartható fenn. A volt BM III/I. Csoportfőnökség keretén belül megindult a nemzeti érdekeknek megfelelő tevékenység szervezeti kereteinek fokozatos megteremtése. 1988 októberétől decemberig már megkezdődött a határon túli magyarság segítése érdekében a műveleti munka. Meg kellett keresni a megfelelő hírszerzési választ a kialakult, alapvetően megváltozott műveleti helyzetre. A hivatalos csoportfőnökségi struktúrában kezdetben nem is jelölt, kezdetben 2-3, majd 10 fős részleg¹⁴ a hírszerzésen belül később sok vitát generáló úgynevezett „szociológiai hírszerző módszerekkel”¹⁵ kezdte meg a munkát. Kihasználták a kiutazásra kínáló lehetőségeket, mint rokonlátogatás, segélyszállítmányok kísérése, üzleti utak.¹⁶ A módszert övező vita azzal zárult, hogy az a humán feldolgozó munkát nem helyettesítheti.

Az akkori fiatalabb vezetők dr. Kocsis Kálmánnal az élen felismerték, hogy a várható politikai változások az ország nemzetközi kapcsolataira is jelentősen kihatnak. 1988. december 21-én a Bogye János rendőr altábornagy, akkori csoportfőnök által kiadott utasítás célja egy a hírszerzés feladatainak, szervezetének újragondolására vonatkozó javaslat elkészítése volt. Az 1988. decembere és 1989. februárja között működő munkacsoport már egy új hírszerzés koncepcióját fogalmazta meg. Eszerint a legfontosabb feladat a vezetés, a népgazdaság és nemzetbiztonság információs igényeinek kielégítése, a „Magyarországgal kapcsolatos külső folyamatok pozitív befolyásolása. Ezen belül nagyobb súlyt kell fektetni a gazdaságpolitikai információk, ideértve a kereskedelempolitikai és pénzügyi értesítéseket, megszerzésére”. Az Egyesült Államokra, amely továbbra is a hírszerzés „fő irányát” jelenti, nem mint főellenségre, hanem mint az egyik szuperhatalomra kell tekinteni, ugyanakkor a NATO helyett Nyugat-Európára kell koncentrálni, míg Kínának „nem mint ideológia ellenfél, de mint szuperhatalom” a hírszerzés fókuszában kell maradnia. Izraelt a javaslat szerint úgy kellett kezelni, mint egyet a közel-keleti országok közül. Mindenekelőtt azonban elsőbbséget kellett biztosítani Magyarország érdekeinek, biztonságpolitikájának.¹⁷

¹³ MÜLLER-TAKÁCS 2010, 48.

¹⁴ BOTTONI 2013, 114.

¹⁵ A „szociológiai” módszer keretében hírszerzők és humán kapcsolataik egy célországban műveleti feldolgozó munka nélkül a helyi lakosság széles rétegeivel érintkezve személyes adatgyűjtést folytatnak, és abból mozaikszerű elemzéssel hírszerző értéket állítanak elő. A módszert számos hírszerző szolgálat használja, ha egy adott helyzetben, időszakban titkos műveleti eszközök és módszerek alkalmazására nincs lehetőség.

¹⁶ Dr. Kocsis Kálmán nyá. vezérőrnagy szóbeli közlése.

¹⁷ BOTTONI 2013, 110.

Az új feladatok felismerése így a csoportfőnökségen ebben a „feljegyzésben” már dokumentum formájában is megjelenik.¹⁸

A következő évi, a III/I. Csoportfőnökség 1989. évi tevékenységéről szóló, 1989. december 19-én készített jelentésben már megtalálhatóak a koncepcióban megfogalmazott egyes elemek. „A hírszerzés dokumentum- és információszerző, valamint tájékoztató munkájában egyaránt figyelembe vette a nemzetközi helyzetben bekövetkezett változásokat és a hazánkban zajló belpolitikai folyamatokat.”¹⁹ Az információszerzés céljaiban bekövetkezett változás abban állt, hogy meglévő hírforrásokat már a szocialista országokkal kapcsolatos nyugati értékelések megszerzésére használták fel.²⁰ A jelentés szerint a tudományos-műszaki és gazdasági adatoknál növekedett „a népgazdasági felhasználók konkrét igényei alapján megszerzett információk aránya”. Eredményes lépések történtek még az ügynöki hálózat felhasználásával a hazánkba irányuló működő tőke beáramlásának felgyorsítására is. Az operatív munka területén az új koncepcióban meghatározott fő irányokban azonban csak „szerény fejlődést” tudtak elérni.²¹ A dokumentumban egyértelmű utalás található a kisebbségvédelmi tevékenység mellett más feladatok végrehajtására is, így a magyar nemzeti érdeket jobban figyelembe vevő külpolitikai törekvések támogatására.²² A jelentés személyzeti területen lényeges változásokról is beszámol. 40 fő nyugállományba került, 26 főt elbocsájtottak, 7 fő más szervekhez került. 24 főt vettek fel, 23 személyt helyeztek át, összességében a létszám 26 fővel csökkent.²³

A hírszerzés fiatalabb új generációját képviselő vezetők szükségesnek tartották továbbá a szerveződő többpártrendszer szereplőinek folyamatos tájékoztatását is. Megindult a kapcsolatfelvétel a megalakuló félben lévő politikai pártokkal. Több alkalommal ismertették velük a hírszerzés céljait és megváltozó, a nemzeti érdek védelmének elsőbbséget adó feladatait, továbbá elkötelezettségét a demokratikus jogállamba történő átmenet feltétel nélküli támogatására. Kezdeményezésüket az érintettek különbözőképpen fogadták. Általában a tájékoztatás meghallgatása elől azonban nem zárkóztak el.²⁴

Az új magyar polgári hírszerző szolgálat létrejötte a belpolitikai folyamatokkal való párhuzamok és a régióban folyt nagyhatalmi hírszerzési geopolitikai játszmák elemzése nélkül nem értelmezhető. 1989. június 30-ára az Ellenzéki Kerekasztal már kész javaslatcsomaggal rendelkezett. „Javasolták a megtárgyalandó kérdések körébe felvenni a munkásország megszüntetését; az állambiztonsági szolgálat elválasztását a közbiztonsági, bűnüldöző és igazgatásrendészeti feladatot ellátó rendőri szervezettől; az állambiztonsági szolgálatnak közvetlenül a Minisztertanács alá rendelését; a fegyveres erők belföldi bevetetőségének újraszabályozását; a fegyveres erők

¹⁸ TÓTH 2011.

¹⁹ MÜLLER–TAKÁCS 2010, 45.

²⁰ BOTTONI 2011, 82.

²¹ MÜLLER–TAKÁCS 2010, 46.

²² MÜLLER–TAKÁCS 2010, 47. A jelentés az „X-300”-as vonalon elért eredményekről beszél az aktív intézkedések területén. „X”-szel jelölték az akkori szövetségesek, a Varsói Szerződés tagállamai, egyéb „baráti” országok ellen folytatott tevékenységgel foglalkozó szervezeti egységeket. Létezésük és feladataik a leginkább védett titkok közé tartoztak még a hírszerzésen belül is.

²³ MÜLLER–TAKÁCS 2010, 49.

²⁴ Dr. Kocsis Kálmán nyá. vezérőrnagy szóbeli közlése.

pártirányításának megszüntetését is...”²⁵ A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon négy munkabizottság tárgyalásai is, közvetlenül vagy közvetve, érintették az állambiztonsági szervek tevékenységét. Végül is azonban az előzetes tárgyalásokon, de az Ellenzéki Kerekasztal ülésein sem merült fel közvetlenül az állambiztonság kérdése.²⁶

A hírszerzés állományának helyzete a rendszerváltás időszakában

1988 második felétől a hírszerzés személyi állományának körében bizonytalanság kezdett megjelenni, mivel nem tudtak megbízható ismereteket szerezni a szakmai szervezet és személyes sorsuk jövőbeni alakulásáról. Néhányuk esetében, karhatalmista múltjuk miatt, még a büntetőjogi felelősségre vonástól való félelem is megjelent. Az általuk foglalkoztatott külföldi hálózati személyek jövője is kérdésessé vált. A szervezet teljes megszűnésekor a külföldön dolgozó hírszerző tisztek, továbbá a külföldi kapcsolatok élete, személyes szabadsága is veszélybe kerülhetett volna. Néhány hálózati kategóriánál pedig célszerűnek tartották volna a további foglalkoztatást a demokratikus Magyarország nemzetbiztonságának védelmében is. A bizonytalanságból fakadóan a III. Főcsoportfőnökség vezetése utasításának megfelelően a hírszerzésnél is iratmegsemmisítés kezdődött, amelyek főként az akkori operatív munkára terjedtek ki.

A korszakot kutató történészek szempontjából ez nyilvánvalóan sajnálatos tény. A jelenlegi ismeretek birtokában valószínűleg lényegesen kevesebb akta került volna a zúzdába. Közrejátszott az iratmegsemmisítésben a jövőbe vetett bizalom hiánya is. Az akkori hírszerzési vezetők nem lehettek biztosak, hogy a magyar hírszerzés tevékenysége folytatódhat. Reálisnak tűnt a lehetőség, hogy a hírszerzési dokumentumok avatatlan kezekbe kerülése, párosulva nem átgondolt politikai akarattal, az állampárti rezsimmel szembeni bosszúvágygal, a III/I. tevékenységét összemossa az állambiztonság egészével. Egyes pártok, különösen a Szabaddemokraták Szövetsége, a szolgálatok teljes megszüntetését és új alapokon történő újjászervezését szorgalmazták. A tervezett lépés tartalma nem került kifejtésre, és máig sem ismertek – ha egyáltalán voltak – az ezzel kapcsolatos akkori konkrét elképzelések.

A hírszerzés személyi állományán belül azok voltak döntő többségben, akik elfogadták a rendszerváltás szükségességét és a demokratikus Magyarország érdekében vállalták a további szolgálatot. A nemzeti érdek gyorsabb felismerésének egyik fő oka a csoportfőnökség személyi állományának összetételében gyökerezett. Az 1978–1980-as évektől a Belügyminisztérium és az állambiztonsági szervek átlagánál lényegesen több munkatárs került polgári felsőoktatási intézményekből a hírszerzéshez, jórésztük egy vagy több idegen, főleg „nyugati” nyelv ismeretével. Sokan közülük külügyes, külkereskedő, esetleg nyugállományba vonult egykori hírszerző szüleikkel több évet külföldön töltöttek és tanultak. Ennek következtében

²⁵ RÉVÉSZ 2011, 3.

²⁶ RÉVÉSZ 2011, 3.

a kifogástalan nyelvtudás megszerzése mellett többségük – az átlag magyar állampolgárhoz, vagy állambiztonsági munkatárshoz képest – lényegesen objektívebb képet kapott a polgári demokráciák működéséről. Adott volt a lehetőségük külföldi akciók és tartós kiküldetések során is tájékozódni. „Hivatásuk révén ők rendelkeztek a legpontosabb ismeretekkel arról, hogy a magyar gazdaság és társadalom állapota miként értékelhető világviszonylatban.”²⁷

Az állomány szerkezetének átrendeződéséhez az is hozzájárult, hogy a gazdaságpolitikai és tudományos-technikai információk megszerzése az 1970–80-as években egyre nagyobb szerepet kapott az akkori III/I. Csoportfőnökség tevékenységében. Az e területen elért sikerekhez nagymértékben hozzájárultak a polgári egyetemekről, főiskolákról a hírszerzéshez bekerült fiatal műszaki és gazdasági szakemberek. A műszaki, gazdasági értelmiség beáramlása részben a más, gyakorlatias, reál képzettségen alapuló szemléletmód megjelenését is ösztönözte. A korábbi csaknem kizárólagosan ideológiaalapú gondolkodás mellett, ha nem is meghatározó mértékben, de azért érzékelhetően teret nyert bizonyos „technokrata” szemlélet is. Hasonló folyamat zajlott le a politikai hírszerzési területen a jogász, közigazdász, bölcsész végzettségű fiatalok számának jelentős növekedésével.

A rendszerváltás után, az akkori logika szerint nem indokolatlanul, a III/I-5. Műszaki-tudományos és gazdasági információszerző osztályt nagy részben leépítették, mivel tevékenységét a COCOM-listán szereplő termékek megszerzésével, és ezzel a fontos nyugati partnerek érdekeinek sérelmével azonosították. A szabadon választott új kormány 1990-ben úgy gondolta, hogy hazánk az új szövetségi rendszerbe történő integrálódásával ezekhez a termékekhez a világpiacon is hozzá tud majd jutni. A piacgazdaság viszonyai között pedig, az állami tulajdonú vállalatok megszűnésével, az ebbe az irányba folytatott információszerző tevékenység elveszti létjogosultságát. A korábbi célországok, a leendő szövetségesek is erősen ösztönözték a magyar vezetést e lépésre. A nyugati hírszerző szervezetek, a későbbi szorosabb együttműködés kialakulása után szóban többször utaltak rá, hogy esetenként komoly gondot okozott nekik az e területen folytatott magyar aktivitás. A „klasszikus” politikai információszerzés területén végzett hírszerző munkában magyar részről véleményük szerint érzékelhetően kisebb eredményeket tudtak csak elérni. Néhány év múlva bebizonyosodott, hogy az ország gazdasági érdekei miatt a gazdasági, gazdaságpolitikai területeken mégis csak hasznos lett volna a hírszerzés folytatása, ha más célokkal, eszközökkel és módszerekkel is.

Az Információs Hivatal létrejöttének körülményei

A III/I. Csoportfőnökség mélyen a BM-be beágyazottan működött ugyan, de az MSZMP KB Külügyi Osztályával és a Külügyminisztériummal sok más intézménynél szélesebb körű kapcsolatokkal rendelkezett. A nemzetbiztonsági szolgálatok létrejöttének időszakában a hírszerzés feladata kettős volt: nemcsak a politikai partnerekkel folytatott egyeztetést – a demokratikus átalakulásban maga a szolgálat is érdekelt volt –, hanem

²⁷ TABAJDI 2010, 6.

a társadalomba való új típusú beilleszkedést is meg kellett tervezni. A III/I. Csoportfőnökség belső átalakulását legnagyobb mértékben befolyásoló külföldi tényező azonban a két, – a szovjet hegemonia és az amerikai dominancia által meghatározott – „világrendszer” titkosszolgálati harcának „aszimmetriája” volt. Annak ellenére, hogy a szolgálat munkatársainak túlnyomó többsége fegyelmezetten hajtotta végre a rá bízott feladatokat egyre többen voltak azok, akik érzékelték, hogy a küzdelem egyenlőtlen. Ez is egyik forrása lett később a szolgálaton belül 1990–91-ben lezajlott nagyarányú személyi kiáramlásnak is.

Az Információs Hivatal az új nemzetbiztonsági struktúra részeként 1990. március 1-jén alakult meg. Működésének alapját a már említett különleges titkosszolgálati eszközök és módszerek átmeneti szabályozásáról szóló 1990. évi X. törvény, valamint a nemzetbiztonsági feladatok ellátásának átmeneti szabályozásáról szóló 20/1990. (II. 14.) MT rendelet képezte.²⁸ A hivatal 1990. évi megalakulásával jött létre a jogállami követelményeknek megfelelő polgári hírszerző szervezet, amely már feladatait és személyi állományát tekintve is a demokratikus értékeknek és a szociális piacgazdaságnak elkötelezetten működött.

Az 1990. július 12–13-i értekezletén a hivatal tevékenységéről szóló referátumában dr. Dercze István ezredes, elnök az alábbiakat emelte ki. A szervezet hosszabb, több éves folyamat végén két fontos kérdéssel szembesült a rendszerváltás után; a hírszerzés legitimitációjáért és fennmaradásáért folytatott küzdelemmel. A legitimitáció, amely feltétele volt a további működésnek, egyrészt a jogszabályokban elismert, tehát a társadalmilag elismert tevékenységet jelentette. A nyilvánosság megteremtésével megpróbálták a közvélemény bizalmát, vagy legalább megértését elnyerni. 1988 decemberétől, 1989 tavaszától a nemzeti célok kerültek előtérbe. A hírszerzés a Németh-kormányának korábban készített javaslatában az ideológiai meghatározottság elhagyását, a professzionalitást, a parlamenti ellenőrzés megteremtését és a nemzetközi kapcsolatokban az egyenlőséget jelölte meg a működés alapjaként. A javaslatot kormányzati szinten, az aktualitás hiányára hivatkozva, nem tárgyalták meg.²⁹

Az 1990-ben bekövetkezett demokratikus változások a kormányzás gyakorlatában is változásokat hoztak. A modern kormányzás (governance) bővebb, mint az intézményrendszer, a politikai kormányzás mellett beletartozik a kormányzati közpolitika, a központi államigazgatási szervek irányítása, továbbá az alapvető közintézmények menedzselése is.³⁰ A polgári demokratikus átalakulás során ezért szabályozni kellett a végrehajtó hatalom és a szolgálatok viszonyát, valamint törvényhozó hatalom esetében az ellenőrző és törvényalkotó funkció érvényesülését. Az ország biztonságpolitikájában egyértelműen ki kell fejeződnie a nemzeti értéknek és érdekeknek is, ezért ezeknek tükröződnie kellett az irányítás tartalmában is. A nemzetbiztonsági szolgálatok irányítása tekintetében a végrehajtó hatalom a törvények által megszabott kizárólagos felelőssége és joga meghatározóvá vált.³¹

Magyarország átmenetileg a Varsói Szerződés felbomlása következtében szövetségesek nélkül maradt. A szintén önállósodott szomszédos országok társadalmi

²⁸ BARÁTH 2010, 30–32.

²⁹ Dr. Dercze István nyá. ezds szóbeli közlése.

³⁰ SÁRKÖZY 2012, 13.

³¹ DÁVID 2013, 62.

és politikai fejlődését a rendszerváltás idején még nem lehetett teljes bizonyossággal megítélni. Nacionalista erők felülkerekedése ezekben az államokban fenyegetést jelenthetett volna Magyarországra, és a határainkon kívül rekedt magyar kisebbségekre nézve egyaránt. Az előrelátást sajnálatosan igazolta a közvetlenül Magyarországra és délvidéki magyar nemzeti kisebbségre nézve ugyancsak biztonsági kockázatot jelentő délszláv háború is, amely öt éven át (1991–95) dúlt hazánk déli határainál. Ahogy a nemzetbiztonsági szolgálatokat felügyelő miniszter a hírszerzés akkori vezetőjének már 1990 közepén megfogalmazta „Magyarországnak a történelmében még soha nem volt szüksége erős hírszerző szolgálatra, mint éppen most”.³²

A demokratikusan megválasztott új Antall-kormány döntését a titkosszolgálatokról sokan bírálták különböző indokokkal. A reálisan gondolkodóknak be kellett azonban látniuk, hogy az állam biztonsága alapvetően térben és időben változó jelentéstartalommal bír. Ezért a rendszerváltás utáni első szabadon választott kormánynak a szolgálatok további működésével összefüggő döntéseit erősen befolyásolták a nemzetközi helyzetben, így hazánk biztonsági környezetében végbement gyors és sok esetben kiszámíthatatlan változások. Mivel optimális, mindenki számára kielégítő megoldás nem kínálkozott, a politikai élet egyes résztvevői körében azonban az átalakításra választott megoldás, és annak konkrét végrehajtása, már az 1990-es kezdetek óta vita tárgyát képezte. Egyes részleteket illetően még évekig felmerültek nemzetbiztonsági szakmai szempontból néhány esetben vitatható kritikák, például a hálózati személyek teljes, válogatás nélküli listájának nyilvánosságra hozatala, vagy a struktúra bizonyos módosításának kérdései kapcsán.

A demokratikusan megválasztott új politikai vezetés a nemzetbiztonsági szolgálatok átszervezését nemzeti ügynek tekintette és kellően erősnek tartotta magát a folyamat külső segítség nélküli irányítására, a titkosszolgálati nemzeti önállóság megvédésére és megőrzésére. Ugyanakkor az új szolgálatokat, így az Információs Hivatalt is érték támadások, sajátos módon ezek közül a legsúlyosabbak a más kormányzati intézményekbe bekerült új vezetők részéről érkeztek. Ezen támadások egy része kezdetben a hírszerzés működésének, hazai és külföldi jelenlétének ellehetetlenítésével fenyegetett, például javaslat jelent meg a külügyminisztériumi pozíciók teljes feladására, a fedett munkatársak felfedezésére.

Az Információs Hivatal helyzete a rendszerváltás után

Az IH megalakulása után az új feladatoknak és kihívásoknak megfelelő struktúra jött létre. A magyar érdekek abszolút elsőbbsége szabta meg a munka irányát is. A szakmai munka szervezését az is meghatározta, hogy a hidegháború megszűnése nem jelentette egyúttal a hírszerző szolgálatok Magyarország ellen irányuló aktivitásának csökkenését.

Az ország demokratikusan választott új kormánya, az Antall-kormány a hírszerzés személyi állományából a demokratikus rend szolgálatára hajlandó munkatársakat megtartotta. Az Információs Hivatalba átvett, és a további szolgálatot vállaló személyi

³² Kocsis 2012, 96.

állomány megtiszteltetésnek érezte, hogy hazájáért demokratikus keretek között, a magyar érdekeknek megfelelően a jövőben is dolgozhat. Az Információs Hivatal személyi állományának létszáma a feladatoknak megfelelően 1989–90-ben jelentősen csökkent. Meg kellett válni azoktól a munkatársaktól, akik az 1956-os forradalom utáni megtorlásokban szerepet játszottak. E kategóriában életkori okokból, csak kevés személyről volt szó. Sokan távoztak önként vagy felszólításra a Kádár-rendszer ismertebb politikai kádereinek hozzátartozói közül. A hírszerzés körükben magas belügyminisztériumi elismertsége miatt népszerű volt, bár ebben a szolgálati ágban a BM és az állambiztonság többi területéhez képest – a nehezebben elérhető nyelvtudás és polgári végzettség miatt – kevesebben tudtak közülük fontosabb vezetői beosztásokat elérni.

Az 1989 kezdetén meglévő 965 fős állomány (ebből 797 hírszerzéssel közvetlenül vagy közvetve foglalkozó munkatárs) 1990 végére 296 fővel (31,7%) csökkent. A tisztek körében a létszámcsökkenés százalékban kifejezve elérte a 38,3%-ot, „a korábbi III/I-es külföldi státuszok száma a célszágokban a felére csökkent”,³³ és elkezdődött az új jellegű státuszok kialakítása. A távozók közül sok „szigorúan titkos tiszt” (SZT-tiszt) választásra kényszerült addigi „fedőmunkahelye” és az Információs Hivatalban folytatandó „nyílt” hírszerző munka között. Ők döntő többségükben, a hírszerzéssel minden kapcsolatukat megszakítva, akkori polgári munkahelyüket választották további élethivatásul.

A rendszerváltás kezdeti időszakában saját kérelmére leszerelt 114 fő, a nyugállomány felső korhatárának eléréseivel 49 fő ment nyugdíjba, míg a saját kezdeményezésre vagy felszólításra nyugállományba vonulók száma 143 főt tett ki. Az Információs Hivatal személyzeti helyzetére hatást gyakorolt több korábban nem előre tervezhető körülmény is. A hirtelen megnyíló lehetőséggel élni tudó, piacképes tudással, kapcsolatokkal rendelkező, a külföldi cégek gyors pozícióépítéséhez alkalmazkodni képes munkatársak köréből többen távoztak a korábban feltételezhetőnél. A még az 1990 márciusában elnökként a hírszerzés vezetőjévé kinevezett dr. Dercze Istvánt 1990 augusztusában felmentették. Bár ezt követően dr. Kocsis Kálmánt a főigazgatói feladatok ellátásával megbízták, végleges kinevezését a szolgálat stabilizálódási folyamata eredményétől tették függővé. Kinevezésére csak 1991 decemberében került sor. Ekkor kapták meg kinevezésüket a többi nemzetbiztonsági szolgálat vezetői is.

Az új kormány a szükséges ellenőrzőlépések megtétele után fokozatosan meggyőződött az Információs Hivatal munkatársainak hazafias elkötelezettségéről, és támogatta a hivatal munkáját. A nemzetbiztonsági szolgálatok akkori politikai irányítóinak elévülhetetlen érdemei voltak abban, hogy a hírszerzés továbbra is eredményesen működhessen. E tevékenységnek elengedhetetlen feltétele volt, hogy az Antall-kormány hazánk nemzeti érdekeinek megfelelően az újonnan jelentkező szövetségesek határozott kérése ellenére sem volt hajlandó a külföldön dolgozó hírszerző kapcsolatok listájának egyoldalú, ellenszolgáltatást nélkülöző átadására. Egy ilyen lépés hosszú évekre tette volna lehetetlenné a szervezet munkáját. Bár a magyar magatartást

³³ A nemzetbiztonságról... (2000) 121.

a külföldi kémelhárító szolgálatok erősen kifogásolták,³⁴ az a magyar politikai elit, és a szolgálatok nemzetközi tekintélyét megerősítette.

A hivatal helyzetének gyors stabilizálódásához hozzájárult, hogy az Egyesült Államok hírszerző közösségének meghatározó szolgálataival kiépített kapcsolatokat követően nyugat-európai demokratikus országok, közülük először az NSZK szolgálataival is, „gyorsan professzionális együttműködés alakult ki”.³⁵ Esetenként a szolgálat vezetői úgy érezték, hogy a külföldi partnerek részéről gyorsabban nőtt irántuk a bizalom, mint az országon belül.³⁶

Az IH szervezete az új feladatokhoz történő folyamatos kiigazítás keretében alakult ki. A „klasszikus” politikai, gazdasági, gazdaságpolitikai, biztonságpolitikai információk megszerzése mellett aktív szerepet vállalt a terrorizmus elleni küzdelemre irányuló titkosszolgálati együttműködésben. A gazdaságbiztonsági hírszerző tevékenysége olyan információk megszerzésére irányult, amelyek előmozdíthatták az ország gazdasági érdekeinek érvényesülését, vagy amelyek a gazdasági-pénzügyi helyzetet fenyegető veszélyek felismeréséhez és elhárításához voltak szükségesek. A szervezett bűnözés elleni küzdelemben a feladata az lett, hogy információkkal támogassa a belföldi illetékességű nemzetbiztonsági szolgálatok és a bűnüldöző szervek munkáját.³⁷ A hivatal szervezete 1990-ben már tükrözte a változásokat, a következő években pedig a jelentkező aktuális igényekhez igazodott.³⁸

„A hírszerzés nemzeti intézmény, mely az ország érdekeinek érvényesítésében és védelmében működik közre, tevékenysége a kül- és biztonságpolitikához, a Nemzeti Biztonsági Stratégia megvalósításához kapcsolódik. Feladatai és funkciói stratégiaiak, s nem változnak kormányzati ciklusonként. A stratégiai célok viszonylagos állandósága mellett a mindenkor hivatalban levő Kormány programja és igényei szolgálnak a Hivatal időszerű feladatai meghatározásának alapjául.”³⁹ Az Információs Hivatal munkáját, ha nem is teljesen egyenlő mértékben, a mindenkori kormányok elismerték. A nemzeti kérdéseket és a határon túli magyarok ügyét politikájukban erőteljesebben képviselő kabinetek jobban igényelték a hivatal által nyújtott segítséget. Az IH irányításának módjában, továbbá a költségvetési eszközök biztosításában is jobban kifejezték megbecsülésüket.

Az IH a rendszerváltás utáni évtizedekben bizonyította, hogy méltó volt a bizalomra. Az ötéves előkészítés után 1995-ben elfogadott és a módosításokkal ma is hatályos Nemzetbiztonsági Törvényben meghatározott feladatait ellátja. A jogszabály a nemzetbiztonsági szolgálatok, így az Információs Hivatal állományának egyértelmű iránymutatást adott a munkavégzésre, stabilizálta helyzetüket és az államszervezetbe jogilag beágyazott szereplővé tette a nemzetbiztonsági szférát. Az együttműködő partnerszolgálatok felé is egyértelmű jelzést közvetített a magyar fél működésével kapcsolatban.

³⁴ FRITSCH 2012, 50.

³⁵ SCHMIDT 2012, 63.

³⁶ KOCSIS 2012, 99.

³⁷ www.ih.gov.hu (A letöltés dátuma: 2019. 10. 13.)

³⁸ www.ih.gov.hu (A letöltés dátuma: 2019. 10. 13.)

³⁹ www.ih.gov.hu (A letöltés dátuma: 2019. 10. 13.)

A hivatal a kormány részére már közvetlenül a megalakulását követő időszakban számtalan kül-, biztonság- és gazdaságpolitikai információt jelentett, munkájával hozzájárult hazánk kedvező külföldi megítéléshez, támogatta gazdaságpolitikai céljaink megvalósítását, közreműködött magyar állampolgárok életének megmentésében, valamint a terrorizmus és a szervezett bűnözés külföldi szálainak felderítésében. 1990 után rövid időn belül demokratikus elkötelezettségének és munkájának eredményeként elismert tagjává vált a demokratikus államok nemzetközi, így a NATO, titkosszolgálati közösségének is. Rövid idő alatt több mint 60 külföldi nemzetbiztonsági szolgálattal, majd a NATO és EU hírszerző és biztonsági szerveivel alakított ki a kölcsönösségen, a közös érdekeken alapuló kapcsolatokat.

Az Információs Hivatal állománya a rendszerváltás után gyorsan átalakult. A fiatalok körében vonzóbbá vált a hírszerző hivatás. Személyük jelenti a garanciát Magyarország nemzetbiztonságának további védelméhez, a nemzeti érdekek érvényesítése magas szintű hírszerzési támogatásához.

A tanulmány *A XIX–XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei* címmel a 2012. október 27-én megrendezett XXVII. magyar rendvédelem-történeti tudományos konferencián elhangzott előadás bővített és szerkesztett változata.⁴⁰

Felhasznált irodalom

A nemzetbiztonságról. A Magyar Köztársaság nemzetbiztonsági struktúrájáról és a szolgálatok feladatairól Budapesten, 2000. október 26–27-én rendezett konferencián elhangzott előadások. Polgári nemzetbiztonsági szolgálatokat irányító miniszter. BARÁTH Magdolna (2010): Az állambiztonságtól a nemzetbiztonságig. In OKVÁTH Imre szerk.: *Állambiztonság és rendszerváltás.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L' Harmattan Kiadó.

BOTTONI, Stefano (2013): Vonakodó kémeek. A magyar állambiztonság és Románia, 1975–1989. *Történelmi Szemle*, 55. évf. 1. sz. 79–117.

DÁVID Ferenc (2013): Biztonságpolitikai hangsúlyok a polgári nemzetbiztonsági szférában 2001 és 2010 között. *Hadtudomány*, 23. évf. 1-2. sz. 62–76.

FRITSCH, Peter (2012): Annäherungen zwischen dem Bundesamt für Verfassungsschutz und den Geheimdienste Mittel- und Osteuropas nach 1990. In SCHMIDT, Wolfgang K. – MOHR, Irina – MÜLLER-ENBERGS, Helmut Hg.: *Der almächtige Geheimdienst – Ein Relikt der Vergangenheit?* Berlin, LIT VERLAG Dr.W. Hopf Berlin. 50.

JOBST Ágnes (2010): Az állambiztonság és a keletnémet menekültügy. *Betekintő*, 3. sz. Elérhető: http://epa.oszk.hu/01200/01268/00015/pdf/EPA01268_betekinto_2010_3_jobst.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 12. 01.)

KENDE Péter (2004): *Titkos magyar szolgálatok.* Budapest, Hibiszkusz Könyvkiadó.

⁴⁰ Szerkesztette Dihen Mihály.

- KOCSIS Kálmán (2012): Die Transformation der Geheimdienste in Ungarn. In SCHMIDT, Wolfgang K. – MOHR, Irina – MÜLLER-ENSBERGS, Helmut Hg.: *Der almächtige Geheimdienst – Ein Relikt der Vergangenheit?* Berlin, LIT VERLAG Dr.W. Hopf Berlin. 96.
- KRAHULCSÁN Zsolt (2007): KGB és III. Főcsoportfőnökség: egy kapcsolat vége...(?). *Betekintő*, 1. évf. 4. sz. Elérhető: http://epa.oszk.hu/01200/01268/00004/krahulcsan_zsolt.htm (A letöltés dátuma: 2019. 12. 01.)
- RÉVÉSZ Béla (2011): „Itt tudás- és ismeretzavar van” Pallagi Ferenc meghallgatása az Országgyűlés Nemzetbiztonsági Bizottságának 1990. július 19-i ülésén. *Betekintő*, 1. sz. Elérhető: http://epa.oszk.hu/01200/01268/00017/pdf/EPA01268_betekinto_2011_1_revesz_0.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 12. 01.)
- SÁRKÖZY Tamás (2012): *Magyarország kormányzása 1978–2012*. Budapest, Park Könyvkiadó.
- SCHMIDT, Wolbert K. (2012): Annäherungen zwischen dem Bundesnachrichtendienst und den Geheimdiensten Mittel und Osteuropas nach 1990. In SCHMIDT, Wolfgang K. – MOHR, Irina – MÜLLER-ENSBERGS, Helmut Hg.: *Der almächtige Geheimdienst – Ein Relikt der Vergangenheit?* Berlin, LIT VERLAG Dr.W. Hopf Berlin. 63.
- MÜLLER Rolf – TAKÁCS Tibor szerk. (2010): *Szigorúan titkos '89. A magyar állambiztonsági szervek munkabeszámolói*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- TABAJDI Gábor (2010): A hírszerzők mindennapjai (1974–1983). *Betekintő*, 1. sz. Elérhető: http://epa.oszk.hu/01200/01268/00013/tabajdi_gabor.htm (A letöltés dátuma: 2019. 12. 01.)
- TÓTH Eszter (2011): A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete 1945–1990. *Betekintő*, 2. sz. Elérhető: www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szalom/2011_2_toth_e.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 12. 01.)

Internetes forrás

www.ih.gov.hu (A letöltés dátuma: 2019. 10. 13.)

Jogforrás

ÁBTL 1.11.1. 47. d. Emlékeztető a BM III/III. csoportfőnökség 1989. május 2-i parancsnoki értekezletéről